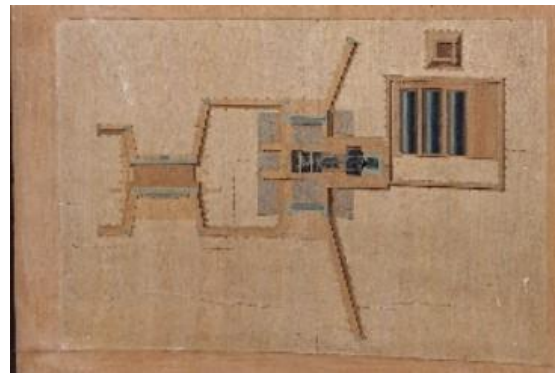
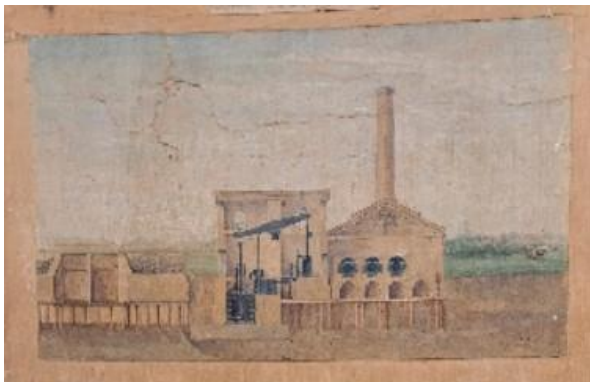

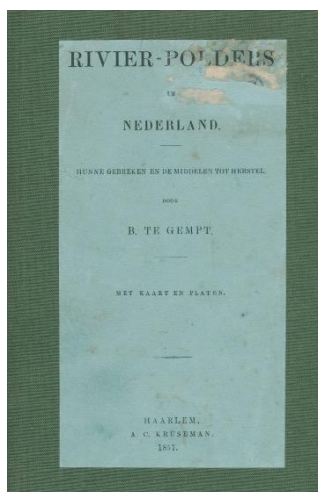
Een onbekend stoomgemaal

Begin 2023 werd ik benaderd door de secretaris van stoomgemaal De Tuut in Appeltern met de vraag van iemand die schreef dat een kennis van hem, een vrijwilliger die is verbonden aan Stichting Haarlemmermeermuseum De Cruquius, graag meer wil weten over een tweetal prenten met daarop een voor- en bovenaanzicht van een stoomgemaal. Deze prenten werden in het depot van gemaal De Cruquius gevonden en ze trokken de aandacht. Het is onbekend hoe ze daar zijn gekomen. Mogelijk was het een gift. Men zou graag willen weten welk gemaal dit is. Ik was benieuwd, maar toen ik op mijn computer foto's van de prenten had bekeken, kon ik helaas geen uitsluitsel geven. Toch wilde ik mijn best doen om te achterhalen om welk stoomgemaal het gaat en dat werd het begin van een lange zoektocht.

Een van de prenten is gesigneerd met de naam van wat waarschijnlijk de tekenaar/schilder is. "A.W. Stortenbeker 75". Daaronder "Opzichter 1^e kl bij de Staats spoorwegen". Het getal 75 verwijst waarschijnlijk naar het jaartal 1875. Beide prenten zijn A4 formaat en ze zijn op hout bevestigd. Het lijkt erop dat ze met waterverf of kleurpotloden zijn gemaakt.

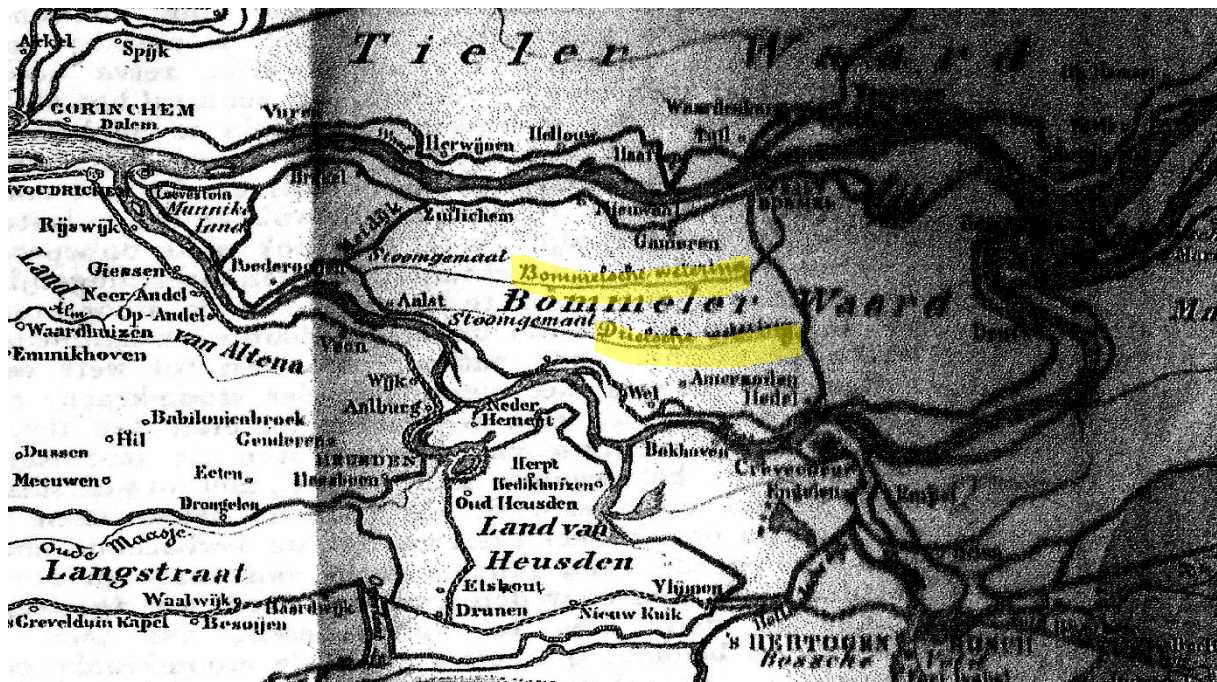

Omdat op de prenten een zogenaamde balanspomp is getekend dacht men in Hoofddorp al snel aan ingenieur Fijnje, die voor Dreumel een stoomgemaal heeft ontworpen dat in 1847 met succes in bedrijf werd gesteld. De technische installatie van dit gemaal lijkt dezelfde als die op de prenten. Ik herkende het onmiddellijk. Op mijn website over de stoomgemalen in het Land van Maas en Waal staat de installatie van het Dreumelsche gemaal trouwens uitgebreid beschreven.

Ik wist dat er rond 1855 in de Bommelerwaard twee andere stoominstallaties zijn geplaatst die identiek waren aan die van Dreumel. Daar heb ik me echter nooit in verdiept, omdat ik mij op mijn website beperk tot de stoomgemalen in het Land van Maas en Waal. Ook wist ik niet precies waar deze gemalen hadden gestaan. Het werd een uitdaging om dit uit te zoeken.

Ik begon met een boekje waarvan ik de tekst op mijn computer heb staan. Het heet "Rivierpolders in Nederland" met als subtitel "Hunne gebreken en de middelen tot herstel", geschreven door Bernhardt te Gempt en in 1857 uitgegeven in Haarlem door A.C. Kruseman. In dit boekje is een kaart opgenomen van het rivierengebied en daar is op twee plekken met piepkleine letters het woord 'stoomgemaal' geschreven en wel bij de Drielsche Wetering en de Bommelsche Wetering in de Bommelerwaard.

Ook kwam ik er drie technische tekeningen tegen van één der “stoomtuig installaties” in dit gebied. De installatie is getekend “in Doorsnede, in Standgezicht en in Platte grond”. “De uitvinder, de heer Fijnje zelf, geeft er ene beschrijving van de diverse voorwerpen” zoals fundering, persbuis met kleppen en de perspompaandrijving via een balansarm door de stoommachine. Voorts worden er de waterpomp voor de drie Cornwallische stoomketels (met een gezamenlijke schoorsteen), de condensor en de luchtpomp beschreven. “De stoomdrukking in de ketels is op 2 atmosferen aangenomen en kan desnoods tot 3 worden gebracht. Het werktuig is van honderd paardenkrachten.”

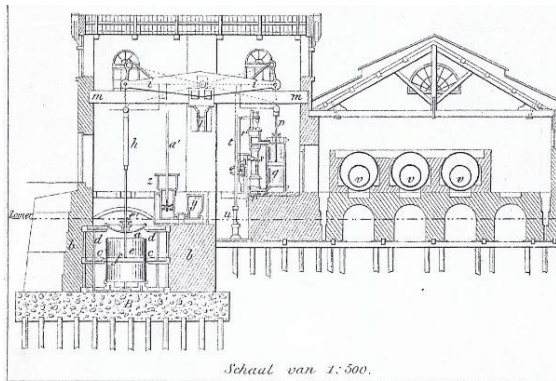
In twee hoofdstukken worden de werking en het grote voordeel van deze installatie uitvoerig toegelicht. Ook de proefmetingen uit 1848 en 1849 en het brandstofverbruik van de installatie in Dreumel worden uitgebreid beschreven en de uitkomsten daarvan worden vergeleken met die van andere stoomgemalen in ons land. Dit alles om alle betrokkenen (de vijftien polderbesturen van het district Bommelerwaard boven de Meidijk) financieel over de streep te trekken, want zij moesten een groot deel van de bouwkosten en het onderhoud zelf betalen.

Meidijk

Rond het begin van de 14e eeuw was de dijkring van de Bommelerwaard gereed. Naast de rivierdijken van Waal en Maas werd ook de Meidijk aangelegd, van noord naar zuid tussen Zuilichem en Aalst. Dit leidde tot een tweedeling in de Bommelerwaard: het oostelijk gebied "Boven de Meidijk" was beschermd en dus rijker dan het westelijk gebied "Beneden de Meidijk". Deze dijk loopt dwars door de oude Meidijkse Wielen, overblijfselen van vroegere dijkdoorbraken. In 1864 werd het gebied “Boven de Meidijk” gesplitst in een Maasafdeling (het stroomgebied van de Drielsche Wetering) en een Waalafdeling (het stroomgebied van de Bommelsche Wetering).

Terug nu naar het boekje “Rivierpolders in Nederland”. Op pagina 61 staat vermeld: *“Het verwondert ons dan ook niet, dat men eindelijk in den Bommelerwaard boven den Meidijk tot het besluit gekomen is, om aldaar aan de Drielsche wetering en aan de Zaltbommelsche wetering elk een afzonderlijk stoomgemaal te plaatsen”*. Eindelijk had ik duidelijkheid. Er stonden dus wel degelijk twee stoomgemalen in dit gebied. Meer informatie kwam ik tegen op pagina 70. *“De beide stoomwerktuigen in den Bommelerwaard, reeds in het voorjaar 1855 voltooid, en tegen het einde van Mei in dienst gesteld, waren de oorzaak, dat ruim 4000 Bunders, welke anders onder water zouden gebleven zijn, hoezeer laat, droog vielen ...”*

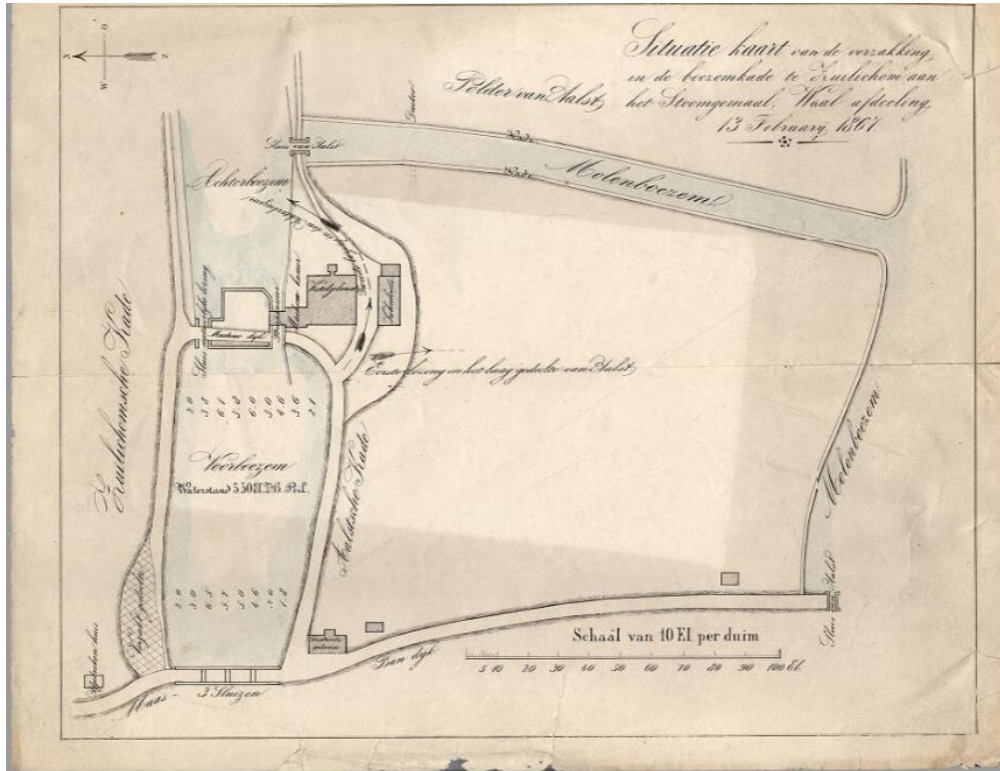
Toen ik beide prenten nog eens goed vergeleek met de technische tekeningen, leek het om vrijwel dezelfde installaties te gaan. Bovendien gaven de prenten de indruk te zijn gemaakt naar voorbeeld van deze tekeningen. A.W. Stortenbeker echter had de balansarm niet in horizontale stand getekend, maar in een van de twee uiterste posities. Dit om de werking van de installatie als het ware uit te leggen, vermoed ik. Op dezelfde prent heeft hij ook de schoorsteen achter de drie stoomketels erbij getekend, evenals de naastliggende sluis voor de natuurlijke lozing met op de achtergrond nog een (verdwenen) poldermolen. De andere prent met de plattegrond is vrijwel identiek aan de technische tekeningen. Het is echter niet te achterhalen welk van de twee stoomgemalen (Waalafdeling of Maasafdeling) op beide prenten is afgebeeld. Ik vermoed het gemaal van de Waalafdeling, omdat dit in tegenstelling tot het andere gemaal landelijker was gelegen.

Wie was A.W. Stortenbeker? Hij werd in 1837 geboren in Den Haag en hij overleed daar op 13 juni 1918. Zijn vader was huisschilder. Tijdens mijn zoektocht op internet kwam ik zijn naam nogal eens tegen bij de organisatie van kunsttentoonstellingen. Arie Willem Stortenbeker was evenals schilder en fotograaf C.C. Kannenmans betrokken bij het maken van zes grote schilderijen (4 bij 1 meter) van negentiende-eeuwse waterstaatswerken in opdracht van de Nederlandse regering. Deze zes schilderijen hangen momenteel in een gebouw van de TU in Delft. Een ervan is gesigneerd met de naam A.W. Stortenbeker. Op deze schilderijen wordt de technische vooruitgang uitgebeeld door het contrast tussen enerzijds zeilschepen en trekschuiten en anderzijds stoomraderboten en stoomtreinen. De doeken zijn in 1878 geëxposeerd op de wereldtentoonstelling in Philadelphia.

Een van de zes grote doeken (de spoorbrug in Nijmegen) is gesigneerd met de naam A.W. Stortenbeker.

Samen met een kennis heb ik verschillende fietstochten door de Bommelerwaard gemaakt om te kijken of er nog restanten van beide stoomgemalen zijn te vinden. Na veel zoeken op oude kaarten op internet kreeg ik toch steeds meer informatie en ik vond zelfs een situatiekaart van de verzakking in de boezemkade te Zuilichem aan het Stoomgemaal Waalafdeling op 13 Februari 1867. Dit was een hoera moment. Eindelijk had ik de exacte plek van een de twee stoomgemalen ontdekt.

Vervolgens vonden mijn fietsvriend en ik in het Regionaal Archief Rivierenland in Tiel het handgeschreven contract voor de bouw van beide gemalen. De Dijkstoel (polderbestuur) sloot op 4 oktober 1853 een overeenkomst met Jan Nering Bögel te Isselburg voor de levering en in bedrijfstelling van twee stoomgemalen van elk f 70.000,00. Ook het “Algemeen bestek en ontwerp voor de Zalt-Bommelsche en Drielsche molens” volgens “sijsteem te Dreumel” hebben we er kunnen inzien.

Regionaal Archief Rivierenland

Jammer genoeg hebben we van het stoomgemaal van de Maasafdeling (aan het einde van de Drielsche Wetering) dat vlakbij Aalst heeft gestaan, niets meer kunnen vinden. Wel was de oude sluisdoorgang in de dijk nog te zien. De bouw van een nieuw stoomgemaal in 1879 in Nederhemert, oostelijker in de

Bommelerwaard, dat de naam 'Dijkgraaf Thooft' kreeg, leverde voor de waterlozing grote voordelen op. Daarom werd besloten om het stoomgemaal van de Maasafdeling in Aalst al in 1883 buiten gebruik te stellen, waarna het in 1890 werd verkocht voor de sloop.

Gelukkig waren er van het oude gemaal van de Waalafdeling nog wél restanten te zien. Oude gemetselde muren aan beide kanten van de Bommelse Wetering doen vermoeden dat hier ooit een groot gebouw heeft gestaan.

Nieuw elektrisch gemaal met twee plaquettes

In 1935 is er voor het afwateringsgebied van de Bommelse Wetering een nieuw elektrisch gemaal (genaamd Dijkgraaf H.C.

de Jongh) gebouwd om het gebied boven de Meidijk droog te houden. Op een grondkeringsmuur naast dit gemaal vonden we een grote plaquette ter herinnering aan de bouw van het stoomgemaal Waalafdeling. Op 26 augustus 1854 vond de eerstesteenlegging van de ketel plaats door dijkgraaf J. Thooft. Ook staat vermeld dat het werk is uitgevoerd onder "directie" van o.a. hoofdingenieur H.F. Fijnje. Naast deze plaquette is nog een tweede te zien.

Dit ter herinnering aan het feit dat er in 1881 een extra schepradgemaal werd geplaatst om de waterhuishouding te verbeteren. Deze installatie werd door de firma Stork geleverd. Van het totale complex vond ik nog een foto op internet.

De gebouwen van links naar rechts zijn: de kolenschuur, het gebouw van het schepradgemaal met daarachter het ketelhuis en de schoorsteen. Daarnaast het oude gemaal waarin de balansarm met de stoommachine en de perspomp was geplaatst. Helemaal rechts is nog een gedeelte van het oude ketelhuis te zien, dat later als werkplaats en opslagruimte fungeerde. Op het hek zien we een ambtenaar van het polderdistrict uit Zaltbommel die regelmatig het gemaal bezocht voor controle. Naast hem staan de machinist Andries Rüger en zijn vrouw. Dit stoomgemaal van de Waalafdeling is volgens De Courant/Nieuws van den Dag in 1909 verkocht om te worden gesloopt.

De Dijkgraaf van het polderdistrict Bommelerwaard boven den Meidijk zal op Dinsdag 31 Augustus o.k. te Zaltbommel, des middags ten 12 ure, bij publieke inschrijving

VERKOOPEN:

**om te worden gesloopt,
een Stoomwerktuig (Fijn-
jepomp) van 100 P.K.
nominaal,**

geplaatst in het stoomgemaal van de Waalafdeeling te Aalst.

Aanwijzing ter plaatse op Woensdag en Vrijdag 25 en 27 Augustus e. k., telkens des v.m. van 10--12 ure.

Voorwaarden van verkoop op franco aanvraag tegeninzending van f 0.50 verkrijgbaar bij den Heer G. G. LODDER, districtsoptichter te Zaltbommel. (4801)

Tijdens het zoeken op internet en in het archief in Tiel heb ik samen met mijn fietsvriend veel extra informatie kunnen vinden die t.z.t. op mijn website te vinden is. Hoewel - zoals eerder vermeld - ik met name geïnteresseerd ben in de stoomgemalen van het Land van Maas en Waal heb ik de geschiedenis van de twee stoomgemalen in de Bommelerwaard er met veel plezier aan toegevoegd als waardige afsluiting van mijn zoektocht.

Henk Buiteman

e-mail: henkbuiteman@gmail.com

Voor meer info: www.stoomgemalenmaasenwaal.nl.

